

KISS GY. CSABA

MAGYARORSZÁG KELET ÉS NYUGAT KÖZÖTT

Hol van Magyarország? Szükség van-e egyáltalán erre a kérdésre, kérdezhetik vissza. Néha úgy látszik, külföldinek egyszerűbb rá a válasz, mint magyaroknak. Könnyen megszülethet a felelet, de korántsem bizonyos, hogy kívülről és belülről nézve azonos lesz a válasz... A kérdésnek az igazi értelme az, hogy történelmi múltat, kultúrát, mentalitást, társadalmi viszonyokat, politikai struktúrákat tekintve milyen helyet foglal el a magyar nép Európában. Ez pedig, ha nem kívánunk a fölületen megragadni, meglehetősen bonyolult probléma. A következőkben ennek az összetett kérdéskomplexumnak néhány vetületét szeretném megvilágítani.

Az utóbbi években sok szó esett arról Magyarországon, hogy Európa melyik övezetéhez tartozott, illetőleg tartozik hazánk, hogy milyen sajátosságok alapján lehet a kontinens keleti, nyugati vagy középső régiójához sorolni. Olyan kérdésekről van szó, amelyekben nincs közmegegyezés, érdemes sorra venni a kritériumokat, a besorolás szempontjait. Ami persze összefügg azzal is, hogyan tagoljuk Európát, nem véletlen, hogy nálunk is akkora kíváncsiság kíséri figyelemmel a Milan Kundera nevezetes esszéje (*Az elrabolt Európa*) nyomán kibontakozó Közép-Európa vitát. A középső Duna-tájon egy igényről és szándékról van szó ezzel kapcsolatban: a magyar társadalom a helyét keresi Európában előrenézve a 21. századra. A magyar nép, vagy mondjuk szerényebben, az esélyeit kutató értelmiségiek újra kívánják fogalmazni európai kapcsolataikat, fölleveníteni hagyományokat, nyitottsággal fordulni mind a négy égtáj felé, a magyar identitás és európaiság új összhangját megteremteni. Nem új ez a törekvés, szinte nemzedékenként nekigyürköztek ennek a feladatnak a magyar szellem képviselői. Mégis sok bennünk a bizonytalanság, mivel a mi tájainkon a történelemnek gyakran volt kedve megszakítani a folyamatosságot, ázsiai pusztává változtatván az európai kerteket. Így azután nemegyszer előfordult, hogy Európa vágykép volt csupán és mintá, követelmény, aminek a magunk vagy a körülmények hibájából nem tudtunk megfelelni.

Pedig Európának mélyek bennünk a gyökerei: annak, hogy a magyar nyelvet beszélők közössége megszervezte saját politikai és kulturális formáit, hogy fenn tudott maradni több mint ezer esztendőn keresztül, talán elsősorban az európaivá válás a magyarázata. A keletről jövő magyar népet, nem minden fájdalom nélkül, Szent István a nyugati kereszténységgel oltotta be. Magyarország a latin és feudális európai univerzum teljes jogú részévé vált, keleti határai évszázadokon keresztül megegyeztek ennek a világnak a keleti határaival, olyannyira, hogy ezen a vonalon gyakran csapott össze Európa és nem Európa, nem jogtalanul kapta meg Magyarország is az „antemurale christianitatis” (kereszténység védőpajzsa) kitüntető jelzőt, amiben egyébként a magyarok a térség népeivel együtt osztoztak, hiszen ha csupán a törökellenes harcok évszázadait említjük, ott találjuk a védőfal bástyáin a lengyeleket éppúgy, mint az osztrákokat, szlovákokat, horvátokat, szerbeket és a románokat is. A határvidéken élve egyre nehezebb volt teljesíteni a modernizáció európai feladatait, így alakult ki az a sajátos kettősség, amely Magyarországra – és szomszédaira is, az Adriai- és a Balti-tenger között – jellemző: az Európával való azonosság és a tőle való különbözőség egyidejű megléte. Az alapvető európai értékek követése, de megvalósításuk hatalmas akadályai. A következmény: a civi-

zációs elmaradottság, a gazdasági és kulturális fejlődésben tapasztalható fáziskésések, az újabb és újabb nekirugaszkodások Európa utolérésére.

Ezért tekintettek magyar értelmiségiek gyakran úgy a kontinens élenjáró országaira, mint utánzandó vagy elérhetetlen példákra. Kicsit kívülről és kicsit belülről. Vágyakozva, kisebbrendűségi érzéssel, szegény rokonként: vagy pedig daccal és göggel, a különbségekből kompenzáló ideológiákat fabrikálva. Egyszer fölnéznek Európára, másszor elfordulnak tőle. Ha pedig valaki úgy fogalmaz, hogy Európa és mi, akkor ez az és a különbségre utal, óhatatlanul a másságot hangsúlyozza. Azt hiszem, a túlzásokat kell elkerülni a véleményalkotásban, nem lehet figyelmen kívül hagyni az eltéréseket, de nem szabad belőlük mítoszokat csinálni. Bizonyára mások vagyunk, de tulajdonképpen minden nép „más”, épp a sokféleség az egyik alapvető európai tulajdonság.

Ha a magyar önszemlélet ambivalens jellegére utaltunk, nem veszhetjük szem elől, rólunk is igen különféleképpen gondolkodtak és gondolkodnak Európában. Ne csöppörjük félre az a sztereotípiákat, hogy egyszerűsítenek és torzítanak. Életképességük ugyanis gyakran meglehetősen nagy, szívósak, és ha föl akarjuk számolni őket, annál inkább megmaradnak. Ezért jobb harag nélkül közeledni hozzájuk, megismerni keletkezésük történetét és továbbélésük okait. Nem kívánok ezért itt sem hadakozni azokkal a képekkel, amelyeket rólunk, magyarokról készítek Európában, jól tudom, minden népről festettek szomszédai, barátai és ellenségei efféléket, sértőket és hízogókat, sem teljesen komolyan venni nem szabad őket, sem legyintve elháritani. Érdemes inkább azzal az önmiróniával közeledni feléjük, amely a közép-európai múlt egyik értékes hagyománya, amely arra tanított meg bennünket Európa e szeles fertályán, hogy kellőképpen gyanakvóak legyünk minden általánosítással, doktrínával szemben és tudjuk saját magunkat is kívülről látni. Így jobb pillanatainkban szórakoztatónak találjuk, miként vélekednek rólunk, hiszen gyakran annyira ellentmondanak egymásnak ezek a képek, gyökeresen az ellenkezőjét állítják, hogy a kontraszt már-már föloldást kínál. Így látjuk egymás mellett a szabadságszerető magyart, az önfeláldozó nemes lelkű vitézt és a fennhéjázó urat, aki megvetően néz le a más nyelven beszélő csöcselékre.

Három-négy évtizedes tapasztalatom szerint a világ szívesen képzelet el magát kettéosztottnak. Így beszélnek gyakran Keletről és Nyugatról, párbeszédéről és enyhüléséről, a kölcsönös megértés szükségességéről. A tömegtájékoztató, a nemzetközi közvélemény megszokta ezt a fölosztást; a manicheisztikus sémát, amely hajlamos a két oldalt értéktartalommal fölruházni, ami itt van, az pozitív, ami ott, az negatív – és megfordítva. A német, francia, angol világlapok időjárás-jelentései az európai körképéből gyakran kihagyják Prágát, Varsót és Budapestet. A közkeletű felfogás szerint mi afféle „másik” Európa vagyunk. Őszintén szólva, mint magyar, ebben a kétpólusú sémában én meglehetősen idegenként forgok, nem tudom megfogalmazni a magyar identitást. Azt érzem, hogy valamiféle senkiföldjén élek.

Akkor most kelet-európai volnék vagy pedig nyugat-európai? Magam részéről Münchenben és Leningrádban például, noha mindkét város nagyon rokonszenves számomra, nem érzem

annyira otthonosan magam, mint Prágában, Krakkóban vagy Zágrábban. Természetesen nem idegen számomra sem az orosz, sem a német város kulturális öröksége, Dosztojevszkij és Thomas Mann nélkül nem tudom elképzelni az európai kultúrát. De amikor Kelet és Nyugat készül egymással párbeszédet folytatni, mindig az az érzésem, hogy félreszorulok, mint egy szegény rokon, akit azért meghívnak a vendégségbe, és kap egy helyet az asztal szélén, néhanapján még egy pohár borral is megkínálják, de inkább csak hallgatója a párbeszédnek, nem teljes jogú résztvevő, aki saját nevében megszólalhat.

Ez a helyzet egy csehszlovák anekdotára emlékeztet engem, éppen húsz évvel ezelőtt hallottam, amikor szóba került Morvaország autonómiája is. Mint tudjuk, Morvaország Csehország és Szlovákia között található, és viszonylag erős regionális tradícióval bír. Nos, az anekdotában azt kérdezik meg: miben mutatkozik meg a morva identitás? Erre az volt a válasz: a csehszlovák állami himnuszban, mivelhogy először elhangzik a cseh himnusz, és a szlovák himnusz előtt van egy lélegzétvételnymi szünet, és ez a két himnusz közötti egy-két másodperces szünet a morváké, ez a pillanatnyi csönd fejezi ki a morva identitást. Talán így vagyunk mi is, az európai kontinens középső részének a lakói, Gdansktól az Adriai-tengerig és a Fekete-tengerig.

Akkor hát közép-európai volnánk? Természetesen nekem ez a megnevezés tetszik a legjobban, de ehhez a fogalomhoz is sok félreértés tapadt, történelmileg elavult jelentések árnyéka, sőt egy bizonyos fokú szűkítést is érzek benne. Közép-Európát a leggyakrabban Béccsel és a századfordulóval kapcsolják össze, a szecesszióval (Jugendstil), olyan nevekkkel, mint Freud, Kafka és Wittgenstein, egyszóval az Osztrák-Magyar Monarchia hagyományával. Közép-Európa arcának másik fele viszont homályban marad. Közép-Európa fogalma, maga a Mitteleurópa kifejezés az európai köztes mezőt leszűkíti. Egy történelmi és egy földrajzi szűkítésről is szó van. Ha a régi dunai monarchiáról beszélünk, szívesen emlegetünk olyan értékeket, mint tolerancia, nyelvek és kultúrák együttélése. Ezeknek a hagyományoknak a gyökerei megtalálhatók a mi Európánk más tájain is, például az egykori Lengyel-Litván Nemesi Köztársaságban, csak a felekezeti tolerancia példáját említtem a 17. századi Lengyelországból és Erdélyből. A dunai monarchiát joggal tekinthetjük az egykori Csehország, Lengyelország és Magyarország utódállamának is. Ebben az európai köztes mezőben évszázadokon keresztül elkecseregelt küzdelem folyt az autonómiáért, a nemzeti függetlenségért – gyakran egy központosító nagyhatalom ellen. Ennek a régióknak igen fontos közös öröksége a helyi önkormányzat, az autonómia és a függetlenség. Az autonómiáért és a függetlenségért vívott harcok a feudalizmus kései korszakától szinte folyamatosnak tekinthetők, és nem egy tekintetben e küzdelmek folytatásának számítottak a 19. és 20. századi demokratikus és liberális mozgalmak, forradalmak és szabadságharcok. Ezeknek a törekvéseknek egy jellegzetes sajátossága volt viszont az a tény, hogy a nyílt ellenállás formáját öltő harcok rendre vereséget szenvedtek. De az önrendelkezés igénye tovább öröklődött nemzedékről nemzedékre, hiába nem létezett mintegy 123 évig Európa térképén Lengyelország, 1918-ban készek voltak a lengyelek önálló államiségüket újraépíteni. Ennek a Kelet és Nyugat között fekvő területnek, megközelítőleg az orosz és német nyelvterület által határolva, egy másik sajátossága a többnyelvűség, az etnikai és kulturális sokféleség. Ebben a térségben viszonylag korán igen érdekes példák jöttek létre a kulturális szimbiózisnak. Sorolhatjuk tájak és városok példáit, Kelet-Galiciát a lengyel-ukrán-zsidó, a magyar-román-német Erdélyt, a katolikus, pra-

voszláv és mohamedán Boszniát. A városok közül hadt említsem itt Budapestét; a múlt századi Pest és Buda – csak 1872 óta tartoznak közigazgatásilag össze – színes kulturális mozaikokból állt, nemcsak a magyar kultúrának voltak központjai, az 1812-ben fölépült pesti német színház a német nyelvterület egyik legnagyobb színházi épülete volt, ebben a városban volt először szerb nyelven színházi előadás, itt működött evangélikus lelkészként a cseh és szlovák kultúrának egyik meghatározó alakja, Ján Kollár. Ma is látható a Belvárosban a barokk stílusú szerb ortodox templom és a Dohány utcában Európa egyik legnagyobb zsinagógája.

Turcsa paradoxona a legújabb kor történelmének, hogy a mi térségünkben a modern nacionalizmus mégis mennyire elterjedt, sőt nemcsak klasszikus idejének, a 19. századnak a jelensége, hanem áthúzódott a mi századunkba is. Pedig ez a nacionalizmus egy Nyugatról származó kulturális és politikai jelenség volt, és igen súlyos következményekkel járt az itt élő népek számára. Az egységes, homogén nemzeti állam kimerája mélyen beleivódott a gondolkodásba, a kirekesztés, az intolerancia fölerősödött. A történelem a 19. és a 20. században szinte mind egyik népnek megadta a lehetőséget, hogy szomszédjai rovására építsen egységes nemzetállamot, és sajnos mindig voltak olyanok, akik éltek ezzel a lehetőséggel. Magyarok éppúgy, mint csehek, lengyelek éppúgy, mint románok.

A nagyhatalmi törekvések árnyékában a viszonylag csekély számú közép-európai népek gyakran írók és tudósok szavával fejezték ki magukat, professzionális politikusok és nagyhatalmi pozíciók híján az irodalom és a tudomány közegében jelentek meg a politikai vágyak, fogalmazódtak meg a célok és a tervlatok. Ebből következik a kimondott és leírt szónak tulajdonított jelentőség a mi térségünkben. A magyar márciusi forradalom 1848-ban Petőfi egy versével kezdődött, írónak lenni ma is mást jelent Lengyelországban, Csehszlovákiában és Magyarországon, mint másutt Európában. Nagyobb az írók felelőssége a szóért, a szó tisztaságáért. Lehetséges, hogy a távközlési forradalom korában ez anakronisztikusnak látszik, nekünk mindenesetre fontos tapasztalat, és talán a hírközlési manipulációk világában egyre védtelenebbé váló embernek is reményt nyújt az autentikus önkifejezésért vívott küzdelem. A mi Köztes Európánk polgárai mindenesetre gyanakvóak az átmítás különféle formáival szemben, és jó okuk van rá, hiszen errefelé az európai átlagnál jóval hosszabb ideig lehetett megtapasztalni a totalitarizmusok valóságát.

Összefoglalva: úgy hiszem, van okunk azt érezni a mi tájainkon, hogy sem a Nyugathoz, sem a Kelethez nem tartozunk teljes joggal, bár ide és oda is eltéphetetlen szálak fűznek. A mi hazánk közöttük van. Ez a haza lehet senkiföldje, hallgató pusztaság, de lehet olyan közvetítő terület is, ahol az értékes tapasztalatokat innen és onnan is sajátos minőségű formálják. Hatások kereszteződtek itt évszázadok óta, nem föltétlenül szükséges, hogy kioltás egymást a hatások és mi, idevalóságok arc nélküliek legyünk, az impulzusok erősíthetik is egymást, ha mi is készek leszünk arra, hogy megformáljuk ennek a köztes térségnek az önálló karakterét.

Az egész kontinens számára én mindenekelőtt abban látom a mi Köztes Európánk jelentőségét, hogy létezésével tagadja a bipolaritást, a vagy-vagy logikáját.

(1989)

(Részlet a szerző *Közép-Európa, nemzetek, kisebbségek* címen – a Pesti Szalon Könyvkiadónál 1993-ban – megjelent könyvének írásából.)